

K počátkům a klasifikaci hradů s plášťovou zdí

LUBOMÍR KONEČNÝ

(Diskusní poznámka z r. 1980 k příspěvku P. Boliny, AH 5, 1980, 267–275)

Je-li archeologický výzkum hradů v Čechách považován vzhledem k požadavkům (již jen záchranným) za nedostatečný, nelze současnou situaci na Moravě, kde je ve větším rozsahu zkoumán jediný hrad, k situaci v Čechách, tím méně na Slovensku, přirovnat. Za tohoto pro odborníky nežádoucího stavu je vítán každý věcný přínos k problematice moravských hradů. Kdybychom měli o jejich většině jen minimální znalosti, jak miní Bolina v závěru svého příspěvku, bylo by tím spíše zbytečné o nich jen dále hypotetizovat. Přece však základy kritického bádání byly i na Moravě již položeny, i když (s výjimkou soupisu drobnějších fortifikací od Nekudy-Ungera) dosud jen monograficky nebo v dílčích či nepublikovaných studiích (zejm. H. Weinelt, K. Svoboda, D. Menclová, elaboráty SÚRPMO zpracovávané pro KS SPPOP Brno, poznatky při památkových opravách hradů). Pokud jde o přínos Menclové, sotva jej lze obecně klasifikovat jako metodicky natolik jednostranný, jak naznačuje T. Durdík. Menclová nepodléhala upřílišněným umělecko-historickým formalismům ve snaze pomocně třídit hrady dle jejich architektonicky-výtvarného výrazu. Její všestranně fundovaná, především funkční analýza byla vždy ochotna respektovat argumenty archeologické, pokud se jich vůbec dostávalo a pokud měly zásadní vypovídající hodnotu (předmětem jejího zkoumání byla především vyspělá, monumentální hradní architektura a nikoliv např. drobné fortifikace menšího významu). Její přínos lze sotva zařadit do dějin bádání bez zdůraznění, že znamenal zásadní kvalitativní obrat ke kritické interpretaci, právem založené na hlediscích umělecko-historických, kombinovaných multidisciplinárně. Bez takového přístupu se neobejdeme ani tam, kde převažuje archeologická vypovídací hodnota.

Příspěvek P. Boliny polemizuje na základě povrchového průzkumu zříceniny s názory D. Menclové a D. Antošové. Jádro Templštejna ze sklonku 13. věku představuje dle autora hrad s plášťovou zdí, a nemá v zásadě nic společného s tzv. shell-keeps, které musely dle jeho představy vypadat úplně jinak. Svůj předpoklad opírá pak o další moravské objekty, v nichž spatřuje hypotetické představitele hradů s plášťovou zdí ze 13. století — hrádek Stagnov, hrad Děvičky a součást hradu Hukvald tzv. „kulatinu“. Snaha autora směřuje „proti nekritickému přejímání starších teorií a v novém pohledu na hrady s plášťovou zdí“. „Starší teorií“ myslí autor důkladnou interpretaci geneze hradů s plášťovou zdí, kterou pro naše prostředí formulovala D. Menclová, tj. následkem prohlubování funkční diference obytných a obranných funkcí hradu, související se zánikem bergfritu a přenesením aktivní obrany na střelbu z cimbuří ochozu rozvinutého pláště hradu, k čemuž obecně docházelo od poč. 14. století. Tuto interpretaci nahrazuje autor svou vlastní teorií o vzniku hradu s plášťovou zdí z hradiště, neboť prý není pravděpodobné, že by vývoj směřoval od složitějšího k jednoduššímu, ale naopak. Zde je zřej-

má snaha „vývojově“ zhodnotit novější poznatky T. Durdíka o českých fortifikacích tzv. přechodného typu a o absenci obytných, popř. poloobytných věží českých hradů před polovinou 13. století. Následkem tohoto je ochoten předpokládat v Děvičkách a „kulatině“ na Hukvaldech hrady s plášťovou zdí již pozdněrománského stáří.

Ke stavební historii Templštejna autor přispěl hypotézou o mladším vzniku parkánu se vstupní branou a dvěma obytnými budovami (ve 2 fázích), kterou lze bez řádného průzkumu stejně obtížně obhajovat jako vyvracet. Pokud se týče samotné dvojpalácovosti, nutno přihlédnout mj. též k raněgotickému malému hradu Rokštejnu u Brtnice, kde vznik obou paláců není od sebe časově příliš vzdálen. Autor vychází z vlastního nepřesného terénního náčrtu, aniž by využil podrobného zaměření zříceniny z roku 1977 (1:50, KS SPPOP Brno). Domněnka, že atypická dispozice jádra hradu militantního řádu Templářů (zrušení 1312), zaměřeného především na Francii a západoevropské oblasti, vyšla z domácí tradice obvodově opevněných hradišť, je málo přesvědčivá. Uvážíme-li jeho značnou původní výšku, na níž ještě poukazuje k němu přistavěný pylon, v poměru k jeho skromnému půdorysu, i charakter vnitřní zástavby, je zřejmý útočištný charakter této architektury, působící až dojmem srostlého věžovitěho celku s úzkým vnitřním nádvořím, obráceného hranou proti směru předpokládaného útoku. Snad by se dalo mluvit o syntéze obvodové zástavby s obytnou věží. Vysoký obvodový plášť hradby uzavíral v daném případě útvar, připomínající spíše některé varianty západních Shell-keeps, než rozvinuté hradební pláště mladších gotických hradů, jejichž dispozicemi nebyl palác, popř. ani drobná věž úplně pohlceny, nýbrž zachovaly si určitou samostatnost. Jak poznala již Menclová, tvořil typ shell-keepu vlastně smíšenou variantu hradištního (saského, popř. slovanského) „rundlinku“ a normanského donjonu. Beze vztahu k předešlému lze konstatovat, že na horském hřbetu před Templštejnem jsou dosud nepovšimnuté stopy zřejmě pravěkého hradiška.

Útočištné hrádky, jakožto sídla feudálů zpravidla v ostrožných polohách vznikají na Moravě již v 1. pol. 13. století (např. Senorady, Říčany, Kepkov, Zbraslav ad.). Vzápětí byla jejich síť doplňována kolonizačními, rovněž dostředně-útočištně komponovanými fortifikacemi na uměle navršených mohylách, nebo obklopených vodním příkopem (Žabčice — kulatý kopec, Udánky), pronikajícími zejm. na severní a jižní Moravu. Ústřední, většinou dřevěný, popř. věžovitý objekt, byl opevněn obvodovou palisádou, případně osazenou do koruny náspu. Kolonizační fortifikace mívající těsnější vztah k sídlišti, mívaly někdy na způsob domácích zvláště vyčleněné předhradí a vyvinuly se zřejmě podobně jako nejstarší obytné věže podunajských hradů ze strážní, útočištné věže římského limitu. Domácí ostrožní polohy podobné rakouským hausberkům, evidentní dnes již většinou jen podle svých příkopů, jsou na Moravě velmi časté, avšak v přirovnání k západoevropským feudálním „hrádkům“ měly nepochybně periferní, retardovaný charakter. Někdy představují zmenšenou parafrázi pravěkých ostrožných a slovanských hradišek, jsou autochtonního původu a mohly sloužit i jako útočiště. V zásadě však domácí i kolonizační „hrádky“ odpovídaly ještě tzv. mottám, předchůdcům kamenných donjonů. Pokud jde o nejstarší moravské královské hrady 1. pol. 13. století, jsou tyto charakterizovány, jak poznala již Menclová, obytnou útočištnou věží, popř. nouzově obytnou věží s palácovou stavbou (hranolovité věže podunajského typu, válcové bergfrity — Olomouc, Břeclav, nejstarší břitové bergfrity). Tyto architektury byly hotovými importy, vznikající zpravidla na nepřístupných ostrožnách, avšak byly použity i při přestavbě břetislavských hradišek

(např. Olomouc — tzv. Nový Hrádek, Bítov). Do samostatné kategorie náležejí románské zeměpanské dvorce — týny, charakteristické zejména pro západní Moravu. Již od 13. století lze v dosavadní nomenklatuře diferencovat hrady, malé hrady (např. Obřany, Rokštejn) a hrádky, u nichž se nemuselo jednat jen o miniaturizaci, ale které např. postrádaly některé typické znaky monumentální hradní architektury, ale byly již odloučeny od zemědělského osídlení (pojem se vžil také pro nejstarší zemní fortifikace 13. století). Tyto typologické difference by měla řešit odborná nomenklatura. Mezi takové zemní hrádky o nichž historie mlčí, a které sloužily podle obsahu keramického inventáře často (i jako útočiště) po celý středověk, lze zařadit i Stagnov, kde nasbíral E. Černý keramiku 2. pol. 13.—15. století. Mezi „hrádky“ typu Stagnova a hradní architekturou Templštejna je ovšem podstatný rozdíl. O to spornější je příslušnost Stagnova k monumentálním typologicky vyspělým hradům s plášťovou zdí, které známe jako architektury 14. století (srov. např. Boskovice, Dalečín a Nový hrádek u Znojma, jichž se Bolina nedotkl). Podle názvu mohl jeho vznik souviset s biskupským leníkem D. Stangem, doloženým na Pustiměřsku koncem 13. věku.

Domněnka o vzniku plášťového hradu z hradiště se opírá o českou skupinu tzv. přechodních hradů. Sporné je, nakolik se staly takové lokality vůdčím typem zeměpanské hradní architektury v období po zániku hradišť, jak míní T. Durdík, tj. zda podstatně zasáhly do počátečního vývoje české hradní architektury a nebo zda šlo o lokality méně významné, retardující hradištní fortifikační tradice, v nichž jen nepochopeně probleskují některé principy soudobé hradní architektury, která byla do našeho prostředí importována v již hotových stavebních typech, jak usuzovala Menclová, a jak tomu bylo nejen v Čechách. Čtyři publikované lokality přechodního typu spíše nasvědčují druhé možnosti, s přihlédnutím k jejich možnému funkčnímu vztahu k prostředí i k jakýmsi „přechodným“ typům jejich opevňovací techniky, kterou na nejvýznamnějších lokalitách neznáme, patrně proto, že byla dána přednost přežitým typům kamenné hradní architektury, a to nekompromisně. Ostrožna u Hlavačova, pomocný, lovecký hrádek Angerbach u Kožlan a pohraniční lokalita Tachov sotva patřily k předním oporám či reprezentaci královské moci, a Týnec nad Sázavou náležel původně spíše kategorii panských dvorců s kostelem, který měl také farní funkci.

Považovat tzv. hrady přechodního typu, byť u nich došlo k určité syntéze, za „vývojově přechodný článek“ (T. Durdík) mám proto za problematické, tím spíše, že mohou být relativně periferním projevem ovlivněným autochtonní hradištní tradicí, avšak souběžným s architekturou nejstarších celokamenných hradů. Představovat je apriorně jako článek „vývoje“ hradiště-plášťový hrad by bylo značně zjednodušeným, mechanicko-kauzálním pojetím vývoje, pro historické disciplíny neadekvátním. Podobně na počátky našich měst se někdy také hledělo „vývojově“, v převážné míře však neoprávněně. V daném případě stačí upozornit na funkční i typologickou variabilitu hradištních lokalit moravského regionu, oproti nimž je středověký hrad pouze feudálním sídlem s vyloučením dalších podstatných funkcí.

Poslední dva domnělé případy plášťových hradů — tzv. „kulatiny“ u Hukvald a Děviček u Mikulova by bylo možno označit za hrady tohoto typu, avšak podstatně mladší než z 1. poloviny 13. věku, kam se je autor snaží datovat. „Kulatina“ je předsunutě opevnění ze sklonku 15. století, postavené stejně jako jeho přímá analogie před Novým hradem u Adamova Dobešem a Benešem Černoohorskými z Boskovic. Potvrzují to mj. i fragmenty pozdněgotických sedlových portáleků v úrovni původního ochozu „kulatiny“, které zůstaly dosa-

vadním bádáním nepovšimnuty. Stavební útvar „kulatiny“ by ostatně v předchozí době v daném vztahu k hradu Hukvaldy neměl smyslu. Pokud jde o Děvičky, není pro předpoklad zdejšího pozdněrománského plášťového hradu opory na stavbě samotné, ani v historických pramenech. Stávající jádro s čelní plášťovou hradbou nenese starší než pozdněgotické slohové znaky. Autor šmahem a bez náhrady odmítá důkladnou historickou analýzu V. Richtera a stavebněhistorický posudek D. Menclové, z nichž plyne, že stávající dispozice vznikla nejdříve kolem roku 1300 (nejstarší bezpečná písemná zmínka k roku 1334). Zda měla staršího předchůdce, může objasnit jedině plánovaný archeologický průzkum. Vzhledem k příslušenství hradu (který míval hranolovou věž a kapli) zahrnujícího oblast velkomoravského a břetislavského Strachotína, totožnou asi s pozdějším újezdem Dobretínským, lze předpokládat, že jeho stejnojmenným předchůdcem bylo ještě poč. 13. století hradiště Vysoká zahrada u Dolních Věstonic, jehož raně románský kostelík stával ještě v 16. století (zdejší farář také obstarával ve 14. století bohoslužbu na hradě).